

NASTAVNO-NAUČNOM VEĆU
FILOZOFSKOG FAKULTETA
UNIVERZITETA U BEOGRADU

Odlukom Nastavno-naučnog veća Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu od 4.7.2024. godine izabrani smo u komisiju za analizu i ocenu disertacije „Sinklerov praktični ekspresivizam” doktoranda Igora Stojanovića. Na osnovu uvida u rad kandidata, podnosimo Nastavno-naučnom veću sledeći izveštaj.

IZVEŠTAJ O ZAVRŠENOJ DOKTORSKOJ DISERTACIJI „SINKLEROV PRAKTIČNI
EKSPRESIVIZAM” KANDIDATA IGORA STOJANOVIĆA

1. Osnovni podaci o kandidatu i disertaciji

Igor Stojanović je rođen 14.3.1983. godine u Beogradu. Studije filozofije na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu upisao je 2011. godine i završio 2015. godine sa prosečnom ocenom 9.76. Odbranio je završni rad pod naslovom „Modalni ontološki argument”. Po završetku osnovnih studija, 2015. godine, upisuje master studije filozofije na istom fakultetu i završava ih 2016. godine, sa prosečnom ocenom 10.00, odbranivši rad pod naslovom „Problem zla”. Iste godine upisuje doktorske akademske studije filozofije na istom fakultetu kao budžetski student. Od 2018. godine je zaposlen u Institutu za filozofiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu kao istraživač-pripravnik, a od 2021. godine kao istraživač-saradnik. Bio je angažovan u nastavi na predmetima: „Primenjena etika”, „Uvod u etiku”, „Filozofija psihoanalize”, „Helenistička filozofija”, „Istorija filozofije 1” i „Istorija filozofije 1a”.

Predsedavao je sesijom o etici i političkoj filozofiji na konferenciji *Third Belgrade Graduate Conference in Philosophy* na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu u maju 2018. godine, kao i drugom sesijom na konferenciji *Fourth Belgrade Graduate Conference in Philosophy* u maju 2019. Moderirao je diskusije i učestvovao u interdisciplinarnom okruglom stolu na temu „Interdisciplinarnost u nauci” na *International Interdisciplinary Conference on Art* na filozofskom fakultetu univerziteta u Beogradu u maju 2019. godine. Učestvovao je u ulozi komentatora na međunarodnoj onlajn konferenciji *Topics in Analytic Philosophy 4* (domaćin:

Univerzitet u Nišu) u februaru 2021. godine. Održao je predavanje na temu „Zli i ponosni: koherentnost samosvesnog zla” na konferenciji sa istim nazivom u organizaciji Udruženja studenata filozofije Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu USF NOESIS u aprilu 2022. godine.

Objavio je radove: „Skepticizam i semantički eksternalizam (*Theoria* 1/2021, Beograd), „Kalam kosmološki argument i aktuelna beskonačnost” (*Theoria* 1/2023, Beograd), „Protivčinjenički kondicionali, uzročnost i asimetrija vremena” (*Theoria* 3/2023, Beograd) i „Teorije o prirodi emocija i kognitivno-bihejvioralna terapija” (*Theoria* 2/2024).

Doktorska disertacija je formatirana u skladu sa uputstvom Univerziteta u Beogradu. Tekst disertacije podeljen je na sledeća poglavlja: 1. Uvod, 2. Moralna praksa, metaetika i praktični ekspresivizam, 3. Moralno obavezivanje i relacija izražavanja, 4. Moralno neslaganje i moralni razlozi, 5. Moralna logika i ugradljivost sadržaja moralnih rečenica, 6. Moralna istina, moralno verovanje i problem prikradajućeg minimalizma, 7. Mogućnost moralne greške i 8. Zaključak. Svako poglavlje je podeljeno na odgovarajuće pododeljke.

2. Predmet i cilj disertacije

Glavni predmet istraživanja kandidata Igora Stojanovića je ekspresivistička teorija Nila Sinklera pod nazivom „praktični ekspresivizam”. Ova teorija predstavlja Sinklerov pokušaj ostvarenja projekta kvazirealizma, koji je u fokusu savremene literature o ekspresivizmu. Cilj ovog projekta je pokazivanje da standardne pretpostavke o jeziku morala, koje je prirodno objasniti korišćenjem realističkih teorija, mogu imati uverljivu ekspresivističku interpretaciju. Kandidat pokazuje da je analiza Sinklerove teorije, pored toga što ona predstavlja jedan od, do sada, najuspešnijih pokušaja ostvarenja pomenutog projekta, od značaja i za razumevanje uporednih prednosti ekspresivističkih i realističkih alternativa koje su u fokusu u novijoj literaturi u oblasti metaetike. Kandidat ovo čini tako što demonstrira na koji način terminologija i pristup tradicionalnim problemima koje Sinkler razvija omogućavaju formiranje novog okvira za poređenje postojećih teorija i procenu njihove adekvatnosti.

Glavni cilj kandidata je da pokaže da je Sinklerova teorija bolje plasirana u odnosu na ekspresivističke rivale u pogledu potencijala za obuhvatno ostvarenje kvazirealističkog projekta. U svrhu ostvarenja ovog cilja, kandidat razmatra postojeće i anticipira nove primedbe koje se

moгу uputiti Sinklerovoj teoriji i nastoji da pokaže da se resursi koje ona nudi mogu iskoristiti za formulisanje uspešnih odgovora na njih. Sekundarni cilj je pokazivanje da Sinklerova teorija nudi posebno ubedljiv odgovor na problem prikradajućeg minimalizma, čijem razmatranju je posvećena značajna pažnja u literaturi o kvazirealizmu.

3. Osnovne hipoteze

Kandidat polazi od dve hipoteze u svom istraživanju. Prva hipoteza je da Sinklerova teorija predstavlja značajan doprinos ostvarenju kvazirealističkog projekta. Kandidat u prilog ove teze pokazuje prednosti Sinklerove teorije u odnosu na hibridni i globalni ekspresivizam na nivou omogućavanja formulisanja uspešnog odgovora na tradicionalne prigovore koji se upućuju ekspresivizmu. Među ovim prigovorima je posebno istaknuto ukazivanje na revizionističke implikacije prihvatanja ekspresivizma u vezi sa, sa jedne strane, standardnim pretpostavkama moralne prakse, a sa druge, uspešnim tradicionalnim teorijama o vanmoralnoj upotrebi jezika. Kandidat ukazuje na to da je za odgovor na prvi prigovor važno Sinklerovo razumevanje izražavanja moralnih obavezivanja kao relacije čija je svrha prikazivanje ovih obavezivanja sagovornicima kao predloženih kandidata za opšti princip postupanja. Pošto procena prikladnosti ovakvog predloga uključuje razmatranja poput odnosa predloženog postupanja sa ostalim obavezivanjima koje sagovornici već prihvataju, ovo omogućava odbranu smislenosti tradicionalnih pretpostavki moralne prakse, poput pretpostavke o smislenosti moralnog neslaganja i pružanja razloga za prihvatanje moralnih stavova.

Druga hipoteza od koje kandidat polazi je da Sinklerova teorija omogućava principijelan odgovor na problem prikradajućeg minimalizma. Ovaj problem je rezultat standardne ekspresivističke strategije reinterpretacije pojmova koji zauzimaju centralno mesto u realističkim teorijama, poput istine i verovanja na način koji ih čini kompatibilnim sa ekspresivizmom. Ta reinterpretacija je potrebna za ostvarenje ciljeva kvazirealizma, ali kao problematičnu posledicu ima otežavanje specifikovanja razlike između ekspresivizma i realizma. Kandidat pokazuje da Sinklerov pristup omogućava jasno razlikovanje između pretpostavki kojima je potrebna minimalistička interpretacija i onih koje opravdano zadržavaju svoju realističku definiciju i time omogućavaju pomenuto razlikovanje.

4. Kratak opis sadržaja disertacije

Prvo poglavlje doktorske disertacije Igora Stojanovića je uvodnog karaktera i u njemu kandidat najpre predstavlja širi istorijski i teorijski kontekst u kom se odvijaju relevantne debate o prirodi moralne prakse. Ovo uključuje kontekst debate između zastupnika realizma i njegovih alternativa, kao i kratak istorijski prikaz razvoja ekspresivizma sa ukazivanjem na tendencije u literaturi koje vode sve značajnijem usmeravanju fokusa na projekat kvazirealizma. Kandidat u ovom poglavlju precizira i značenje tehničkih termina koje koristi u nastavku.

Drugo poglavlje je posvećeno detaljnom određenju praktičnog ekspresivizma. U tu svrhu, kandidat najpre analizira prirodu metaetike kao filozofske discipline kako bi istakao značajnu ulogu semantičkih razmatranja u njoj. Ovo je posebno važno pošto Sinkler insistira na tome da je njegova teorija metasemantička, a ne semantička. Distinkcija između metasemantike i semantike nije univerzalno prihvaćena u metaetičkoj literaturi, ali Sinkler smatra da je potrebno koristiti je kako bi se izbegla redukcija ekspresivizma na formu subjektivizma po kojoj su moralne rečenice opisi mentalnih stanja govornika. Naime, po ekspresivizmu, moralni sudovi su izrazi specifičnih mentalnih stanja, a ova stanja nisu deskriptivna već motivaciona (ili, po Sinklerovoj terminologiji: direktivna). Ako ovo objašnjenje shvatimo kao semantičko, to bi, po Sinkleru, bilo ekvivalentno tezi da moralne rečenice referiraju na ova mentalna stanja. Kandidat analizira opravdanost ove Sinklerove tvrdnje i izvodi njene dodatne implikacije u vezi sa načinom na koji je potrebno da razumemo ekspresivizam.

U trećem poglavlju kandidat analizira Sinklerove definicije moralnog obavezivanja i relacije izražavanja. Moralno obavezivanje, po Sinkleru, nije bilo kakvo direktivno mentalno stanje (poput želja ili preferencija) već samo ono stanje koje poseduje određene karakteristike koje ga čine pogodnim za ostvarenje funkcije moralne prakse. Sinkler smatra da je ova funkcija kolektivna koordinacija interesa i principa postupanja pa ovo znači da odgovarajuća moralna obavezivanja moraju biti po svojoj prirodi usmerena na univerzalno prihvatanje i odnositi se na tipove postupaka, a ne samo na njihov pojedinačne primere. Takođe, uloga u ostvarenju pomenute funkcije diktira i karakteristike relacije izražavanja. Ova vrsta izražavanja stoga ne može biti jednostavno oglašavanje ili signaliziranje prisustva određenog mentalnog stanja, pošto takvo oglašavanje ne bi bilo usmereno na uticanje na sagovornike. Umesto toga, relevantna vrsta

izražavanja podrazumeva plasiranje sagovornicima određenog stava kao prikladnog, sa ciljem njegovog kolektivnog usvajanja. Kandidat ukazuje na potrebu za izbegavanjem normativnog razumevanja elemenata ovih definicija kako bi se izbegla cirkularnost u objašnjenju moralnih pojmova i predlaže njihove konkretne specifikacije koje se oslanjaju na opis ponašanja i motiva delatnika čije ponašanje nastojimo da objasnimo, umesto na pokušaj direktne analize ovih elemenata.

U naredna četiri poglavlja, kandidat pristupa analizi Sinklerovog objašnjenja centralnih pretpostavki moralne prakse i razmatra u kojoj meri su ova objašnjenja otporna na primedbe koje im se mogu uputiti i koje kandidat svrstava u dva klase: primedbe na osnovu intuicija i primedbe na osnovu teorijskog usložnjavanja.

U četvrtom poglavlju, to su pretpostavke o smislenosti moralnog neslaganja i pružanja razloga za prihvatanje moralnih stavova. Kandidat ukazuje na objašnjivost moralnog neslaganja iz perspektive praktičnog ekspresivizma zahvaljujući ulozi moralnih stavova u kolektivnoj koordinaciji postupaka. Iako su ovi stavovi nekognitivni, pa se njihova međusobna nekonzistentnost ne može objasniti činjenicom da dva stava ne mogu biti istovremeno istinita, ovu nekonzistentnost je moguće objasniti nemogućnošću njihovog zajedničkog tretiranja kao principa za postupanje.

U petom poglavlju, kandidat razmatra Sinklerovo objašnjenje pretpostavke o prilagodljivosti moralnih rečenica složenim sintaksičkim kontekstima. Ovo objašnjenje se zasniva na tretiranju izgovaranja složenih rečenica kao izražavanja složenih obavezivanja, gde sintaksička struktura rečenica odgovara funkcionalnoj strukturi obavezivanja. Kandidat pokazuje da ovaj pristup ima prednost u odnosu na alternative zahvaljujući činjenici da značenje rečenica u moralnim i vanmoralnim domenima jezika ima isto osnovno objašnjenje koje se oslanja na funkciju izraženih obavezivanja, a da razlike u ova dva domena prate razliku u njihovim konkretnim funkcijama. U deskriptivnom domenu, to je opis stvarnosti, dok je u moralnom domenu to kolektivna koordinacija odlučivanja i postupanja.

Šesto poglavlje je posvećeno analizi Sinklerovog objašnjenja smislenosti govora o istini u domenu morala i rešenja problema prikrajajućeg minimalizma. U oba slučaja, analiza pokazuje de ključnu prednost u odnosu na alternativne ekspresivističke tretmane ovog problema omogućava Sinklerova specifikacija moralnog obavezivanja i funkcije moralne prakse. Imajući u

vidu ovu funkciju, razumljivo je da govor o istinitosti nema deskriptivne implikacije već minimalne teorije istine omogućavaju njegov adekvatan tretman. Problem prikradajućeg minimalizma je u osnovi problem uspostavljanja principijelne distinkcije između pojmova kojima je potrebna ekspresivistička reinterpetacija i onih kojima u ekspresivističkim teorijama treba dati tradicionalno deksriptivno objašnjenje. Uvođenje takve distinkcije lako može delovati arbitrarno, a njeno odsustvo onemogućava razlikovanje ekspresivizma od realizma. Kandidat pokazuje da Sinklerova teorija obezbeđuje principijelnu osnovu za uspostavljanje pomenute distinkcije zahvaljujući jasnom određenju ostvarenja funkcije praktične koordinacije kao motiva za reinterpetaciju pojmova. Imajući u vidu ovaj motiv, jasno je da je određene pojmove potrebno reinterpetirati dok druge nije, što omogućava zaustavljanje problematičnog „pikradanja” minimalizma u interpetaciji relevantnih pojmova.

U sedmom poglavlju, predmet analize je Sinklerov tretman pogrešivosti moralnih stavova. Pošto su, po ekspresivizmu, moralni stavovi nekognitivna mentalna stanja, čini se da to ne ostavlja prostor za prepoznavanje i objašnjenje smisla mogućnosti da su naši stavovi pogrešni, osim u slučaju da je moguće pogrešno verovanje o prirodi sopstvenih mentalnih stanja. Međutim, standardna moralna praksa uključuje prepoznavanje ove mogućnosti u širokom rasponu vrsta situacija. Sinkler objašnjava ovu činjenicu pozivanjem na ideju o strukturi moralnih obavezivanja, od kojih neka (obavezivanja višeg reda) kao predmet vrednovanja imaju obavezivanja prvog reda, a ne primarne objekte moralne evaluacije, poput postupaka i karaktera. Pošto postojanje obavezivanja višeg reda implicira postojanje hijerarhije unutar sistema obavezivanja, i otvara mogućnost da ovaj sistem bude manje ili više koherentan, sledi da se sistem obavezivanja može unapređivati promenom određenih obavezivanja koji mu pripadaju sa ciljem povećanja koherentnosti sistema. Sinkler stoga razume prepoznavanje mogućnosti moralne greške kao prepoznavanje mogućnosti da konkretni moralni stav neće pripadati idealnom sistemu obavezivanja koje je konačni rezultat niza unapređivanja. Kandidat uočava problem u ovom Sinklerovom predlogu. Naime, Sinkler nastoji da izbegne oslanjanje na ekspresivističku analizu kao na analizu koja pruža *značenje* moralnih rečenica. Ovo je potrebno kako bi se izbegla redukcija ekspresivizma na subjektivizam. Međutim, kandidat pokazuje da je teško razumeti prepoznavanje sopstvene mogućnosti greške kao mogućnost da idealni sistem obavezivanja neće sadržati neko obavezivanje, a da to ne implicira svesnu usmerenost delatnika na sadržaj takvog sistema obavezivanja. Međutim, ako je ovo slučaj, umesto ekspresivističkog

metasemantičkog objašnjenja, radi se o subjektivističkom semantičkom objašnjenju. Kandidat predlaže interpretativnu strategiju koja vodi izbegavanju ovog rezultata i koja se oslanja na razumevanje pružanja razloga za prihvatanje moralnih stavova koje ne uključuje usmerenost delatnika na sopstveni sistem obavezivanja, iako je motivisana stavovima višeg reda iz tog sistema. Ako ovo razumevanje motivacije primenimo na interpretaciju unapređenja sistema obavezivanja, to otvara mogućnost da prepoznavanje sopstvene pogrešivosti, iako motivisano težnjom ka povećanju koherentnosti pomenutog sistema, ne implicira svesnu usmerenost na relevantni izvor motivacije.

U osmom poglavlju, kandidat rezimira rezultate analize iz prethodnih poglavlja i predstavlja ih u formi eksplicitnog poređenja praktičnog ekspresivizma sa alternativama: Blekburnovom teorijom, hibridnim ekspresivizmom, globalnim ekspresivizmom i realističkim teorijama. Kandidat zaključuje da prednost Sinklerove teorije u odnosu na ove alternative leži u njenoj mogućnosti da posebno uspešno odgovori na dve kategorije primedbi koje je prethodno identifikovao (primedbe na osnovu intuicija i primedbe na osnovu teorijskog uslozljavanja).

5. Ostvareni rezultati i naučni doprinos disertacije

Detaljnou analizom Sinklerovih rešenja centralnih problema sa kojima se suočavaju ekspresivističke teorije, kandidat pokazuje na koji način se ova rešenja mogu učiniti otpornim na potencijalne primedbe. Grupisanjem ovih primedbi u dve klase i pokazivanjem na koji način njihove specifične manifestacije mogu ugroziti ostvarenje projekta kvazirealizma, kandidat, pored ostvarenja svog primarnog cilja, odbrane Sinklerove teorije kao najuspešnije verzije ekspresivizma, ostvaruje i opštiji rezultat u vidu uverljivih sugestija o daljem smeru istraživanja u oblasti ekspresivizma i kvazirealizma. U tom pogledu je, pored pozitivne ocene Sinklerove teorije ka kojoj kandidatova analiza vodi, važno i ukazivanje na potencijalne slabosti nekih od elemenata ove teorije, poput moguće implikacije predloga o razumevanju moralne pogrešivosti koja vodi redukovanju na subjektivizam, kao i kandidatovi predlozi za uklanjanje ovih slabosti.

6. Zaključak

Na osnovu uvida u disertaciju pod naslovom „Sinklerov praktični ekspresivizam“ doktoranda Igora Stojanovića komisija zaključuje da ovaj rad ispunjava sve formalne i sadržinske uslove koji se postavljaju pred doktorsku disertaciju. Rad je samostalno i originalno

naučno delo u kojem je kandidat pokazao izuzetno razumevanje odabrane teme, obuhvatno poznavanje relevantne literature kao i izrazitu sposobnost analize i kritičke procene savremenih doprinosa temama ekspresivizma i kvazirealizma. Imajući u vidu sve što je prethodno navedeno, komisija predlaže Nastavno-naučnom veću Filozofskog fakulteta u Beogradu da donese odluku kojom se kandidatu Igoru Stojanoviću odobrava usmena odbrana disertacije.

U Beogradu, 8.7.2024.

Komisija:

Dr Miljana Milojević, vanredna profesorka
Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

Dr Stefan Mičić, docent
Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

Dr Tamara Plećaš, naučna saradnica
Institut za filozofiju i društvenu teoriju
Univerziteta u Beogradu